

Індивідуально-особистісне самоствердження людини у світоглядних координатах Ренесансу

Роботу виконано на кафедрі культурології і філософії Національного університету “Острозька академія”

Проаналізовано форми та способи індивідуально-особистісного самоствердження ренесансної людини. Зроблено висновок, що ця становить таку соціокультурну ситуацію, у якій життєва практика індивідуального буття розгорталася в обширі від універсального інтелектуала-художника до ні в чому нестримного “борджізму”. Ці крайні форми індивідуально-особистісного самоствердження могли здійснюватися лише в ситуації “зняття” усталених соціокультурних обмежень.

Ключові слова: Ренесанс, людина, індивідуальне, самоствердження, титанізм, інтелектуал-художник, “борджізм”.

Зайцев Н. А. Индивидуально-личностное самоутверждение человека в смысловых координатах Ренессанса. В статье проанализированы формы и способы индивидуально-личностного самоутверждения ренессансного человека. Сделан вывод, что эта эпоха являла собой такую социокультурную ситуацию, в которой жизненная практика индивидуального бытия разворачивалась в горизонте от универсального интеллектуала-художника до ни в чём не сдерживаемого “борджизма”. Эти крайние формы индивидуально-личностного самоутверждения могли осуществляться только в ситуации послабления утвердившихся социокультурных ограничений.

Ключевые слова: Ренессанс, человек, индивидуальное, самоутверждение, титанизм, интеллектуал-художник, “борджизм”.

Zaitsev M. O. Individual-Personal Self-assertion of a Person in a Renaissance World-View Whereabouts. The author of the article analyzes forms and ways of individual-personal self-assertion of a Renaissance person. It is concluded that this epoch was such a socio-cultural situation in which life practice of an individual being expands in the area from universal intellectual-artist to uncontrollable “bordzhizm”. These extreme forms of individual-personal self-assertion were able to realize in the situation of “taking down” standard socio-cultural borders only.

Key words: Renaissance, person, individual, self-assertion, titanism, intellectual-artist, “bordzhizm”.

Постановка наукової проблеми та її значення. Загальновідомим є той факт, що наріжним принципом культури доби Ренесансу був антропоцентризм, який, на відміну від середньовічного теоцентризму, спирався на людину та її самореалізацію. Він звільнив її із пуг різних колективностей та відкрив горизонти набуття індивідуально-особистісних визначеностей чи на рівні реалізації свого соціального статусу, організації сімейного життя чи утвердження своєї неповторності у сфері духовної творчості.

Це була епоха, коли набуття людиною індивідуально-особистісних визначеностей ставало проявом достеменності власне людського буття. Набуття цих визначеностей пов’язувалося не стільки зі ставленням до суспільних обов’язків, відповідальністю за дотримання пенітенціарних норм чи жорстко визначених дозволів та табу, скільки з індивідуально-особистісною самореалізацією, максимальним розкриттям притаманних індивіду здібностей та здатностей. Важливою умовою цього, як показав М. М. Бахтін [2, 41], стало звільнення від домінуючої точки зору на світ різних умовностей, звичного та загальноприйнятого, тобто усього того, що заважало індивідуально-особистісній самореалізації.

Аналіз досліджень із проблеми. Мета статті. Проблема людської індивідуальності та ренесансного індивідуалізму і в конкретиці їх проявів, і в плані соціокультурної значимості досить ґрунтовно проаналізована в роботах Л. М. Баткіна, М. М. Бахтіна, О. Ф. Лосева й ін. Проте форми і способи, у яких ренесансна людина намагалася реалізувати свої індивідуально-особистісні визначеності, не знайшли достатнього прояснення. Тож вияв та аналіз їх ідейного підґрунтя і є метою статті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів досліджень. У період XIII–XIV ст. досить очевидно заявив про себе ідейний феномен, що може бути названий кризою релігійного раціоналізму. Звичне для релігійного світогляду підпорядкування окремого загальному (людини божественному порядку речей) вступило у протиріччя з реаліями життя. Нові соціокультурні умови руйнували феодально-церковну систему культурних координат. Життя все більше вагітніло земним змістом – сповнювалося динаміки і скидало із себе всі канони й упереджені настанови. Світ у його

безпосередності та чуттєвій багатогранності був протиставлений словесному, абстрактному світу схоластики та церкви. Насущною ставала потреба змістити акцент із загального на окреме.

Наріжним каменем нової світоглядної орієнтації став номіналізм Дунса Скота та Вільяма Оккама. Останній із великих схоластів з усією прямою стверджував, що Бог творить не загальним, а індивідуальним чином. Отже, реальними є лише індивідуальні речі, а універсалії – продукт нашого розуму, вони ґрунтуються не на онтологічній реальності загального, а на подібі індивідуальних речей. Така постанова питання відображала процес поступового усвідомлення того, що за родовими означеннями стоять одиничні, індивідуальні речі, а отже необхідно розпізнавати за універсальним началом індивідуально-особистісне буття.

Ренесанс хоч і поривав із середньовіччям, проте не відкидав ідеї Бога, релігії та церкви, заперечувався лише середньовічний характер релігійності. Була поставлена під сумнів жорстка заданість впливу трансцендентних цінностей на реальне життя людини. У результаті виникала свого роду “соціокультурна лакуна”, яка заповнювалася стихійним самоутвердженням людської особистості, що виявлялось у нічим не обмеженому вияві людської суб’єктивності й універсальних злетах творчого генія. Відкинувши середньовічну релігійну мораль, гуманісти боролися не з догмами, а зі спробами їх жорсткого застосування в людській практиці. Християнство залишалось джерелом багатьох прозрень та одкровеннь. У Святому письмі ренесансна людина черпала прагнення долучитися до вищої духовності. Утверджуючи своє самостійне існування, вона намагалася робити це так, щоб це не було вигнанням будь-якої благородної ідейності з людської думки та людського існування. Важливо було не перетворювати людину у тварину, для якої важливо лише поїсти та попоти. Людина Відродження хотіла залишитися духовною істотою – хай поза всяким культом і поза всякою конфесією, але все ж не поза тим духовним благородством, яке раніше вона черпала зі своєї свідомості про вищий і надлюдський ідеал істини та краси [6, 97].

Осміслене через цю призму життя набувало особливої цілісності, у якій духовне й матеріальне, небесне й земне, язичницьке й християнське поліфонічно єдналися. Реальність більше не вмщувалась у будь-які наперед задані межі.

Нова епоха прагнула переосмислити уявлення про світ, людину й етичні норми. Традиційній для середньовіччя уяві про гріховність людини було протиставлене переконання, що вона є найвищою цінністю. “Бог... створив людину найкращою, найблагороднішою, наймудрішою, найсильнішою і, врешті-решт, наймогутнішою”, – писав Джонаццо Манетті у своєму трактаті “Про гідність і вищість людини” [5, 64].

“Хресність” життєвого шляху середньовічної людини зумовлювала її роздвоєність: християнство забиравало її душу, а станова-корпоративні об’єднання – тіло. Тепер же вперше людина “сама з собою”. Ренесанс не прийняв християнської традиції роздвоєності людини, а й не забув зумовленої нею внутрішньої напруги. Він здійснив спробу об’єктивувати та гармонізувати її, змінивши теоцентризм на антропоцентризм. При формальному збереженні християнської інтерпретації “великого ланцюга буття” істинним творчим началом, центром світобудови постав не Бог, а людина. Антропоцентризм став структуроутворюючим принципом ренесансної системи культури, мірилом усіх ренесансних цінностей. Як наголошував у своїй “Промові про гідність людини” Піко делла Мірандола, Бог створив людину і “поставив її в центр світу” та напучував такими словами: “Не даємо тобі, о Адаме, не певного місця, ні власного образу, ні особливої зобов’язаності, щоб і місце, і образ, і обов’язки ти мав за власним бажанням, згідно з твоєю волею і твоїм рішенням. Образ інших творінь визначений у межах установлених нами законів. Ти ж, не стиснутий ніякими межами, визначаєш свій образ відповідно свого рішення, на волно якого я тебе віддаю” [9, 507].

Така зміна світоглядних акцентів зумовила свого роду “реабілітацію” природи, а разом із нею – і самої людини. Природа була обожнена, а за людиною визнано гармонійну єдність тілесного й духовного начал. На перший план вийшли особистісні та діяльнісні підвалини людської гідності та доброчинства. На зміну гріховному світосприйняттю та смиренності щодо Вищого творчого начала приходять прагнення реалізації повноти здібностей, почуттів, гармонії пристрастей та розуму. Розум, на думку гуманістів, підносить людину над усіма живими істотами і дає їй можливість пізнати себе,

основні проблеми буття та Всесвіту. У результаті було досягнуто зовсім невідомий раніше рівня самосвідомості людини як особистості, її віри у власні сили, що мало своїм підсумком індивідуалізацію етики. Вольове й діяльне ставлення до світу прийшло на зміну пасивно-споглядальному. У людині була розбурхана всіляко пригнічувана та приспана раніше жадоба самовиявлення [10, 475]. Вона починає відкривати світ, здійснюючи втечу зі світу книжкової вченості у світ природи, інакше кажучи, – зі світу даного у світ заданий. А отже вже не провидіння, а власна активність стає визначальним чинником у здійсненні людини буттям.

Особистість цієї епохи постає як згусток усіх можливих життєвих проявів – як “універсум”, у якому в індивідуальній формі виявляє себе безкінечна сутність людства. Формою, яка б могла вмістити цей безкінечний і часто суперечливий зміст, став титанізм – стихійне, нічим, крім самої себе, не обмежене самоствердження в усіх сферах життєдіяльності. Це була “епоха, яка потребувала титанів і яка породила титанів за силою думки, пристрасті і характеру, за багатогранністю та вченістю” [8, 346]. Така характеристика діячів Ренесансу з її акцентом на інтелекті та вченості стала широко вживаною. Вона розкриває одну з важливих складових частин культурного титанізму – незнаний злет творчих пошуків. Творчість, а не спроможність до християнського самоприниження стає тим, що, на думку гуманістів, наближає людину до Бога. Але це вже не Бог середньовіччя, тобто не абсолютна особистість, що існує до і над світом і є творцем всякого буття. Місце Бога посідає людина, але та, якої не знало середньовіччя. Її особливість уявляється тепер гідною не лише глибокого вивчення, а й звеличення. Мета ж людського життя – не спасіння душі, а творчість, пізнання себе і світу, служіння суспільству, а не Богу. Ренесанс прагне піднести та ствердити посеїбчний світ водночас не пориває з ідеєю універсальної і самостійної особистості. Як наслідок, світ, у якому існує людина, постає сповненим божественного смислу, а людина – особистістю, що намагається абсолютно здійснити себе у “своєму гордому індивідуалізмі” [6, 90–95]. Ренесансна людина відчувала у собі сили, подібні силі Творця, і, не обмежуючи себе нічим, ставила перед собою онтологічні завдання – прагнула творити інше буття.

Отже, у своїй дійсності ренесансна людина наближалася не стільки до Бога, скільки до самої себе, відкриваючи в собі і для себе усю безодню здійснення індивідуальним буттям.

У своєму прагненні творити гуманісти постають як та соціальна верства, де станові ознаки не мають ніякого значення і де місце кожного зумовлене його талантом та освітою. Цим було покладено початок становленню особливого соціального стану інтелектуалів-художників, для яких діяльність у сфері соціокультурної творчості стає способом буття.

Проте, як зазначав М. О. Бердяєв, “Творець самотній, і творчість має не колективно-загальний, а індивідуально-особистісний характер” [3, 190]. І гуманісти у своєму прагненні творення ставили над усе власну відокремленість і навіть усамітненість. Та це не була усамітненість аскета. Як писав Петрарка у трактаті “Про усамітнене життя”, “усамітнення без занять науками подібне вигнанню, темниці, тортурам, у поєднанні ж з науками воно – батьківщина, свобода, насолода” [1, 97]. Прагнення відокремитися чи усамітнитися у поєднанні з прагненням творити не замикало людину на саму себе, а навпаки, виводило її на обшир світу, відкриваючи обрії творчої свободи. Щоправда, цей світ усе більше поставав не у світі натуральної даності, а як світ культури. У творчості особистість звільнялася від корпоративних чи станових меж. Утрачаючи в них опору, вона знаходила її у власній суб’єктивності.

Проте це ще не розкриває повною мірою суть титанізму, оскільки акцентує увагу лише на одному з аспектів цього багатогранного феномена. Як зазначає О. Ф. Лосєв, – “поміляються ті історики естетики, які беруть в Ренесансі лише найчастіше, найбездоганіше, більш передове й не помічають стихійний індивідуалізм Відродження, взятий загалом [6, 111]. Тут слід згадати, що титани, за міфологічною уявою давніх греків, – це перше покоління богів, які у своїх звершеннях не знали розумності, чуття міри та впорядкованості. Їх образ сповнений тої дикої гармонії, якою вражає погляд гірський пейзаж. Усе це повною мірою може бути віднесене і до титанів Ренесансу, які у своєму стихійному індивідуалізмі не були будь-чим обмежені.

У цьому плані показовим був статут Телеманського абатства з утопії Рабле, що складався з одного правила: “Роби, що хочеш”. Така максима логічно випливала з ренесансного прагнення самоствердження особистості, яке, на думку гуманістів, можливе лише у творчості й через творчість. За своєю суттю, це було прагнення звільнитися від зовнішньої заданості. Розкріпачена людина праг-

нула максимальної свободи і, передусім, у її зовнішній діяльності. Ідеологічним підґрунтям такого прагнення і стало телеманське “Роби, що хочеш”. Необмежене розкріпачення особистості, дух індивідуалізму, жадоба нічим не обмеженого самоствердження у поєднанні з не виправданою вірою у вроджене благородство людської натури зумовлювали негативні життєві прояви та зростання деструктивних процесів. Як образно висловився з цього приводу О. Блок, “коли людина починає вимагати свободи, душа рве церковні і державні пута, тіло розквітає під важким одягом, воля перемагає розум; ... поруч із найпіднесенішими помислами постають найнижчі інстинкти” [4, 193]. Людина, позбавлена творчих духовних орієнтирів, часто ставала носієм деструктивності. Абсолютизація ролі індивіда, на противагу середньовічній абсолютизації надсвітлової, божественної особистості, оберталася тим, що О. Ф. Лосєв назвав “зворотною стороною титанізму”. У цьому плані Відродження знало не лише вражаючий злет людського генія та нестримні творчі пошуки, – уславилося воно й своїми побутовими типами підступності, зради, убивства із-за рогу, неймовірної помсти й жорстокості, авантюризму і всілякого розгулу пристрастей. Тут певною мірою виявлялася людська особистість, в основі своїй аморальна, яка у своєму безконечному самоствердженні та своїй нічим не стримуваній стихійності будь-яких пристрастей і будь-яких примх доходила до якоїсь звірячої естетики [6, 120].

Усі ці прояви “зворотного боку титанізму” (Лосєв О. Ф.) повною мірою знайшли свій вияв у життєвому шляху сімейства Борджіа, тому для їх загального означення використаємо термін “борджізм”. Усе це дає підставу стверджувати, що епоха Ренесансу становила таку соціокультурну ситуацію, у якій життєва практика індивідуального буття розгорталася в обширі від універсального інтелектуала-художника до ні в чому нестримного “борджізму”, а наріжним каменем такого здійснення ставала творчість.

Саме у творчості людина цієї доби відкривала для себе простір свободи. Але чим “заповнювався” він? Нічим не обмежена особистість, за О. Ф. Лосєвим, здатна “видобути” із себе що завгодно – від видатних шедеврів, що свідчать про величезний злет естетичних пошуків, до “звірячої естетики”. Творчість виявлялася пов’язаною з болісністю абсолютної свободи, яка у своїй дійсності обертається нічим нестримними самовиявами – сваволею, що й стає підвалиною виявів широкого спектра аморальності. Саме творчість стала способом самоствердження особистістю своєї самості; людина вперше усвідомлено продукувала світ власного буття, сповнений земними смислами. У ситуації творення вона здійснила прорив до Абсолюту, тобто ставала “співучасником Бога” у творенні світопорядку. Проте, якщо Бог творив Буття з Нічого, то людина творить із Буття Ніщо – у тому сенсі, що процесом свого творення вона позбавляє речі їх призначеності, яка відкривається в їх сутності. Процес творення актуалізує небуття, робить його більш реальним, ніж воно має бути. У цьому плані творчість стає насильством над достаменністю буття, результатом чого постає щось протилежне йому – антиприродне, те, що стоїть на межі природного й антиприродного буття та небуття. Звідси титанізм Ренесансу, адже найголовнішим результатом творчого акту є не продукт творення, а сам суб’єкт творчого процесу, який у цьому процесі виходить із себе, долає задані йому межі здійснення буттям. Розкріпачений індивід виходить на обшир сваволі, тобто в ситуацію, де лише його власна воля може ставити певні межі. Відтак людина стає у рівень із Творцем; порушується ієрархія божественної світобудови – створене ставить себе в рівень із творцем, що, як зазначив Августин, є злом. У будь-якому разі в такій ситуації людина претендує на всеблагість. Але тоді виникає запитання: що таке всеблагість, у чому її критерій? Згодом у пошуках відповіді європейська людина звернеться до ідеї розуму; ренесансна ж людина виходила з того, що благість притаманна самій людській природі.

Проблема критерію благості – це не питання зовнішнього мірила, а проблема внутрішнього вибору, внутрішньої свободи, яка іманентно була притаманна середньовіччю і яка залишалася поза увагою ренесансної людини. “Для внутрішньої свободи, – як справедливо зазначає Г. Померанц, – для свободи духу потрібна певна стриманість плоті, певна стриманість у відгуках на зовнішній

виклик...” [10, 555]. Гуманісти відкликалися на будь-які запити своєї епохи. У своєму прагненні бути задоволеними собою та шанованими іншими вони з нечуваною легкістю вдавалися до інтриг, політичних і військових авантур, аморальних учинків. Свобода від зовнішньої регламентації та нестримне прагнення індивідуального самоствердження породжували вражаючі вияви соціокультурної деструктивності.

Ренесансне опертя людини на саму себе поставило її в ситуацію онтологічної самотності. У своєму самостверженні, що ігнорує суспільні межі, ренесансна людина полишилася на самоті зі світом, усвідомлюючи себе рівною йому. Акцентування власного “Я” відкрило горизонти суб’єктивації думок та істин. “Я вільно висловлюю свою гадку, – пише Монтень, – про всі предмети, навіть про ті, які виходять за межі мого розуміння та кругозору. Висловлюю я її не для того, щоб дати поняття про предмети, а для того, щоб дати поняття про мої погляди” [11, 418]. Проте абсолютизація самодостатнього індивіда можлива лише до певних меж, і межі ці – соціокультурне середовище. Людина не може безмежно стверджувати свою самість, ігноруючи суспільне ціле; у своїй дійсності таке самоствердження сповнене іманентної деструктивності. Ренесансний індивідуалізм із його розголосом пристрастей загрожував самій можливості загальнозначущості – чи це можливість загальнозначущої думки, чи суспільної організації. Пафос індивідуально-особистісного став домінантою будь-яких виявів буттєвості. У своєму самостверженні індивід відкидав ззовні задані межі; якщо й можна говорити про обмеження з боку суспільства, то вони йшли від минулого, а тому були недолугі і легко долалися; засобом такого додання ставав сміх. Внутрішні ж межі він ще не визначив, а отже, у своєму здійсненні буттям був безпосереднім. Як такий він мав точку опори лише у своїх уподобаннях та прагненнях. Усе це було зумовлене тим, що в цю епоху відсутні стійкі суспільні структури – феодальні розхитані, а буржуазні перебували у стані становлення. Саме в ситуації максимальної відсутності будь-яких соціокультурних обмежень і могли виникати такі форми здійснення індивідуальним буттям, як “універсальний інтелектуал-художник” та ні в чому нестримний “борджізм”.

Водночас історичний поступ усе більше вимагав певних меж у титанічному самостверженні індивіда. Такі межі у вигляді великих державних організмів із їх розвинутою системою соціокультурних та правових норм почали складатися у XVII ст. Абсолютистські монархії, що утвердились у великих державах Європи, почали виконувати важливу й помітну роль, постаючи “як цивілізуючий центр, як об’єднуюче начало суспільства. ...вони були горнилом, у якому різні елементи суспільства зазнавали такого змішування та обробки, що дозволило містам проміняти своє середньовічне місцеве самоуправління на загальне панування буржуазії і публічну владу громадського суспільства” [7, 431–432].

Висновки. Відбувається зіткнення особистості й суспільства – реально рівновеликих та невичерпних і у практичному, і в духовному плані. Щоправда, постали вони такими в різних площинах. Унаслідок промислових революцій суспільство втілило у собі безкінечність матеріально-виробничої сфери, у той час як особистість зосередилася на теренах свідомості, де, як їй здавалося, вона може повною мірою реалізувати невичерпність свого внутрішнього світу. Ця нова соціокультурна ситуація породила інші способи та форми індивідуально-особистісних визначеностей.

Література

1. Абрамсон М. Л. От Данте к Альберти.– М., 1979.
2. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса.– М., 1965.
3. Бердяев Н.А. Самопознание. Опыт философской автобиографии.– М., 1991.
4. Данте и всемирная литература.– М., 1967.
5. Итальянское Возрождение. Гуманизм второй половины XIV – первой половины XV века: Сб. источников.– Новосибирск, 1975.
6. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения.– М., 1982.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений.– М., 1956.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения.– 2-е изд.– М., 1961.– Т. 20.
9. Пико делла Мирандола Д. Речь о достоинстве человека // История Эстетики. Памятники мировой эстетической мысли.– М., 1962.– Т. 1.
10. Померанц Г. Выход из транс.– М., 1995.
11. Хрестоматия по западноевропейской литературе. Эпоха Возрождения.– М., 1947.

Статтю подано до редколегії
01.06.2008 р.